

Варто відзначити, що у деяких поезіях пристрасть чоловіка-коханця цнотливо пригашена радістю самого споглядання коханої і відчуттям неповторної миті щастя: “Коли моя рука, то тиха, то лукава, / В промінні сну торкнеться губ твоїх / І попливе по шії і, небавом, / З плеча на груди, із грудей до ніг... / Коли твоя рука солодка, ніби слава, / Червонооким пальчиком майне / В лимонній тиші і коли мене / У темну глибину поверне темна слада – / У білій лодії тоді ми пливемо / По водах любовців між берегами ночі: / І голоси у гніздах ластівочі / Стихають тихо...” [2, 194]. Це погляд не так чоловіка-коханця, як вражений погляд художника, закоханого в життя і красу. У ньому досить виразна внутрішня послідовність.

Таким чином, не лише в історичних візіях, але й у любовних поезіях Микола Вінграновський акцентував національні художньо-творчі величини. Основою художньо-психологічної концепції любовної лірики поета є креативна особистість, її багатогранні внутрішні почуття і переживання.

М. Вінграновський переконливо, зі знанням справи відтворив форми побутування психіки у зв'язках з інтимно-особистими і морально-етичними основами людського життя.

Список використаних джерел

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. – К. : Тандем, 2000. – 264 с.
2. Вінграновський М.С. Вибрані твори: У 3т. – Т.1 : Поезії [Вступна стаття
3. Т. Салиги] / Микола Вінграновський – Т. : Богдан, 2004. – 400 с.
4. Вінграновський М. Цю жінку я люблю: лірика / Микола Вінграновський – К. : Дніпро, 1990. – 204 с.
5. Гальчук О. Лірична сповідь Миколи Вінграновського / Оксана Гальчук // Слово і час. – 2007. – №4. – С. 3-12.
6. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. – К. : Довір'я, 1992. – 141 с.
7. Талалай Л. Передчуття любові і добра / Леонід Талалай // Сучасність. – 1996. – № 11. – С. 119-128.

Summary. The article deals with the to trace the features of display national psychology in the love lyric poetry of Mykola Vingranovskiy is done.

Keywords: intimate lyric poetry, nation, national psychology, poetics.

УДК 81'373.47=161.2 Андрухович

К.Б. Олексій

ЛАЙЛИВА ЛЕКСИКА У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена аналізу лайливої лексики в українській художній мові. Розглянуто різні за структурою і функціями лайливі одиниці у творчості Ю. Андруховича. Виявлено художньо-стилістичну вмотивованість уживання лайливих слів і сполук у прозових творах письменника.

Ключові слова: лайлива лексика, негативнооцінні назви, лайливі словосполучення, мотивація лайливості, Ю. Андрухович.

Сучасна українська літературна мова з єдиними для всіх її носіїв загальними нормами становить спільне надбання української нації. Нормативність виявляється на рівні різних лінгвальних підсистем, а отже, і лексичної. Проте словник сучасної української літературної мови величезний, тому закономірно, що не всі її носії використовують його рівномірно. У складі літературної лексики є слова, активне вживання яких обмежується певними причинами. Це, зокрема, стосується тих лексичних пластів, функціонування яких більшою чи меншою мірою виходить поза межі нормативного вживання, тобто поза межі літературної мови. Таку лексику прийнято називати “нелітературною” (Н. Арутюнова). Вказане терміноозначення стосується жаргонізмів, просторічних елементів, лайливих слів, які досить активно проникали й проникають в українські художні тексти.

Помітна активізація ненормативних стилістично знижених пластів лексики є однією з характерних ознак української прози останніх десятиліть ХХ та початку ХХІ століття. Така

тенденція ставить перед філологами, передусім мовознавцями, низку важливих проблем, які потребують спеціального вивчення. Своєрідність і важливість теми запропонованого дослідження якраз і полягає в тому, що саме в останні десятиліття в розвитку української літератури особливо виразною стає тенденція цілеспрямованого насичення художніх текстів одиницями нелітературного слововжитку. Вона простежується і в романах Ю. Андруховича, одного з найпомітніших представників українського постмодернізму, який художньо моделює в них постколоніальну дійсність.

Як зауважує О. Гнатюк, у прозі Ю. Андруховича читач часто “прочитує лише сюжет і відчуває (не)смак соковитої нелітературної мови – авторове криве дзеркало, в якому може і частину себе ненароком вздріти, оскільки це аж надто сучасні твори” [3, 10].

Важливо наголосити, що мовні особливості творів, які репрезентують український постмодернізм, досліджені лінгвістами ще недостатньо. Певною мірою відповідну проблематику розглядала Л. Ставицька, акцентуючи на тому, що однією з характерних рис постмодернізму є надмірне використання жаргонізмів [6]. Зауважимо, що мовознавці здебільшого обмежуються саме цим пластом лексики, залишаючи поза увагою інші ненормативні елементи, до яких належать і лайливі слова та вирази.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати лайливу лексику у прозових творах Ю. Андруховича. Отже, предметом дослідження стали різні за структурою і функціями лайливі одиниці, а матеріалом – насамперед його модерні романи “Рекреації” та “Московіада”.

Брутальні, лайливі слова (вчені, які уникають слова “матюк”, називають їх інвективами, від латинського – різкий, викривальний виступ, образлива промова, лайка, випад [5, 279]) є у всіх національних культурах і функціонують вони у різних сферах мовного спілкування, в тому числі і художніх текстах. При всій різноманітності вживання лайливі одиниці виконують однакові соціальні функції. Вони викликають у людини, яку ображають, негативні почуття, завдають їй моральної шкоди, принижують її у власних очах.

Існують різні підходи у трактуванні питання про роль лайливих слів. Так, окремі випадки лихослів'я розглядаються у Кримінальному Кодексі, деякі причини вживання інвективів намагаються пояснити у фізіології чи сексопатології, психології. І, як уже зазначалось, актуальною в останні десятиліття стала ця тема в сучасному мовознавстві. Лайливі слова – одна із груп оцінно забарвленої лексики. Певна їх частина фіксується у словниках, отримуючи відповідну ремарку (позначку). Такі слова характеризуються низкою ознак, якими відрізняються від інших негативнооцінних найменувань, що дає змогу розглядати їх як окрему групу.

Почнемо з того, що не існує єдиного підходу до тлумачення лайливої лексики у лексикографічних працях. Зокрема, одна і та ж лексема в словниках може характеризуватися по-різному, а ремарка “лайл.” може стосуватися як окремого значення, так і його відтінку.

Таку розбіжність певною мірою можна пояснити відмінністю ознак, якими відрізняються інвективи від інших груп оцінно забарвленої лексики. По-перше, лайливі лексеми характеризуються відсутністю номінативної функції, вони виражають емоції мовця і вживаються з метою образити, принизити, зачепити за живе того, кого стосуються. Реалізуючи передусім негативне ставлення того, хто говорить, до адресата, вони не потребують ні основи, ні критеріїв оцінки. Це дає право Н.Д. Арутюновій стверджувати, що “негативна оцінка, очевидно, характеризується більшою тенденцією до відриву від ознак референта, ніж оцінка позитивна. Остаточне відмежування від дійсності перетворює негативну оцінку в лайку” [2, 231].

По-друге, між лайливою і нелайливою негативнооцінною лексикою існують семантичні відмінності, пов'язані з їхньою функціональною семантикою. Якщо нелайливі слова виконують предикативну функцію, то лайливі, також повідомляючи окремі дані про предмет (особу), одночасно виконують класифікаційну функцію, тобто зараховують того, кого стосуються, до певної “категорії” істот (*паразит, падло, зараза, чорт*): “Всюди свої падлюки. Інших партіях – свої падлюки...” [1, 145].

По-третє, простежуються певні синтаксичні особливості лайливої лексики. Вживаються інвективи переважно в односкладних окличних реченнях, адресованих тому, кого лають, або в ролі прикладки чи звертання. Багато подібних прикладів знаходимо і в Ю. Андруховича, який вживає лайливі слова з виразною стилістичною метою: “*Казьол!* – заскрипіла “Катерина друга” [1, 237] або “З Господом Богом, *мудило!*” [1, 232].

Лайливу лексику класифікують по-різному. Частіше розрізняють дві групи лайливих слів. До першої зараховують іменники, які інформують не про первинно означуваний ними предмет, а про той, стосовно якого вони вжиті в лайливому значенні: *зараза, бестія, холера, сатана*. Коло денотативних відношень таких лайливих лексем досить широке і може охоплювати різноманітні предмети. Так, одні можуть вживатися тільки у стосунку до істот, інші – до всього, що викликає незадоволення. Частина з них не містить вказівки на стать, а частина – навпаки: *зараза* і *паразит, паразитка*. Другу групу складають слова, в яких наявна мотивація лайливості. Вони вказують

на негативні ознаки предмета (особи) чи негативну оцінку його мовцем: *душогуб, ледач, хам* та под.

Деякі вчені пропонують розрізняти в межах лайливої лексики прокляття, образи і вульгаризми (Н. Павлова), що зробити не завжди просто. Інші вважають, що їй доцільно класифікувати за конкретною семантичною ознакою. При такому підході виділяють різноманітні тематичні групи, багаточисельною серед яких в сучасній українській мові є та, до складу якої входять назви на позначення дурної, тупої, невихованої людини (Т. Вільчинська), наприклад: лайл. *дурепа*, лайл. *очмана*, лайл. *бевзень*, лайл. *йолоп*, зневажл., лайл. *мурло*, зневажл., лайл. *муگیر*, зневажл., лайл. *муть* і под.: “А я, *дурепа стара*, повірила своїм очам” [1, 41] При цьому часто спостерігається наростання негативнооцінної експресії (наприклад, коли лайливість поєднується із зневажливим ставленням).

Лайливі лексеми можуть бути як моносемічними, пряме значення яких супроводжується негативною оцінкою, так і полісемічними. Цікавими для аналізу є насамперед слова з лайливим похідним значенням. Нерідко лайливі слова можуть використовуватися або без усякої мотивації (наприклад, лексема *щенья* необов’язково вживається для називання молодих, недосвідчених людей), або з непрямою (оцінно опосередкованою) мотивацією (наприклад, *свинкою* можуть називати підлу людину, хоча відповідна тварина є символом нечистоти, але не підлості).

Є. Петрищева лайливі засоби поділяє на дві основні групи [4, 70-184]. Першу групу складають лексичні одиниці на зразок російських: *паразит, холера, зараза*. Вживаючись як лайливі, такі лексеми не є назвами певних людей, тварин. Адже те, що вони виражають, стосується не позначуваного відповідною лексемою денотата, а об’єкта лайки. В аналізованих творах Ю. Андруховича до цієї групи належать такі лексичні одиниці, як *бляха, срака, жопа, морда*: “*Бляха*, та хай він тобі не подобається хоч сто років, потрібна мені твоя думка, як сухій *сраці* попіл! – завершив дискусію Мартофляк, тим більше, що на столі з’явилися свіженькі двісті п’ятдесят” [1, 65]. Ці лайливі слова у текстах також не є назвами певних людей, тварин тощо. Вони не інформують про відповідні реалії, а лише виявляють ставлення мовця до особи чи предмета, до якого застосовуються в певній ситуації. Денотативна семантика, виражена ними, досить загальна, а коло їх адресатів широке. Зокрема, частину з них можна вжити лише до живих істот, але без вказівки на стать: “Це радше розмова чотирьох *імбецилів*, яким просто подобається вимовляти певні слова” [1, 143]. Інколи відповідна вказівка есплікується в тексті: “Уймісь ти, *жопа*, – спокійно застеріг його Єжевікін” [1, 223].

До іншої групи лайливої лексики належать ті одиниці, які містять мотив лайки – вказують на негативні ознаки предмета чи виражають оцінку його мовцем (*сука остання, сучка, тля бендеровська*): “Вона ж валютна, паскуда, за долари, *сучка*, підмахнула” [1, 222].

Так, словосполучення “*тля бендеровська*” автор використовує в розмові студента з кримінальним бароном, який вкрав у нього гаманець. Із розмови видно, що злочинець належить до тих представників Східної України, у свідомості яких панує стереотип, за яким мешканці Західної України – це “бандерівці”. А отже, ніякого порозуміння між ними бути не може: “– Стій, деда! – спробував ти новий варіант порозуміння. – Ми ж, напевно, свої. Ти звідки будеш, га?”

– З Белой Церкві, мальчик. То есть, з Кривого Рога. То есть, наоборот, – із Шепетовкі, штат Кашмір, провінція Пенджаб... І нікакой ти мне не свой, *тля бендеровська!*...” [1, 191].

Як бачимо, на відміну від лайливих елементів попередньої групи, сюди потрапили лексеми, які сполучаються з оцінними прикметниками. Багатьом аналізованим одиницям не властива внутрішня форма, яка виявляє мотивацію лайки. Розглянемо інші приклади з лексемою *свиня*, вжитою автором у лайливих сполуках *остання свиня, нагла свиня* стосовно тих персонажів, вчинки яких є негативними. Зокрема, словосполучення *нагла свиня* в контексті адресоване Білинкевичу, члену оргкомітету, який усім цікавиться і безцеремонно втручається не в свої справи, незважаючи на просьби поетів: “Усі мовчали, тоді Білинкевич почав пояснювати:

– Розумієш, я член ОРГКОМІТЕТУ...

– Ти *нагла свиня*, – з усмішкою перебив його Гриць.

– Грицю, не треба, я ж просив, – нагадав Мартофляк.

– Вибач, він трохи перебрав, – сказав Немирич Білинкевичу” [1, 65].

У досліджуваних текстах автор переважно вживає лайку при негативному звертанні до персонажів (*брехло дурнувате, пуцька ракова, щеньюк*): “... *брехло дурнувате*, ледве язиком повертає, але брехати не перестає. Я йому налила сто п’ятдесят, аби замовк, але він ще більше розговорився...” [1, 63] або “І ти спершу хотів йому заперечити, мовляв, який я тобі Владік, ти, *пуцька ракова*, я поет з України, але вчасно зрозумів, що у цьому твій порятунок” [1, 217].

Часто лайливі лексеми автор використовує не при безпосередньому звертанні до адресата, а в своїх роздумах, в яких ніби звучить внутрішній голос персонажа: “... де Мацапура, *шляк би його трафив*, на дідька я [Хомський] сюди приперся, це свято не для мене, он як щебечуть панянки

на колінах у паничів, а ти, *старий цане*, тут не потрібен, забирайся звідси, ти, *імбецил нещасний*, і в цю критичну мить бачим усміхненого рожевощогокого блондина “кров з молоком” в офіційному костюмі...” [1, 37].

За структурно-семантичними особливостями аналізовані лайливі одиниці можна поділити на дві групи.

До першої з них належать власне лайливі лексеми, тобто лайка виражається одним словом: *бляха, щенюк, дебіл, собацюра*: “...хтось йому з Америки привіз, наповненого водою, і почав усіх поливати, а потім кинув ним у дівчат, котрі аж мліли від перенапруження, *дебіл*” [1, 39]; “...десь прочув, *собацюра*, що Рембо Артюром звався!” [1, 180].

Уживання лайливої лексеми “*собацюра*” у наведеному висловленні достатньо вмотивоване поведінкою відповідної тварини – саме собака здатна щось “винохувати”. А в згаданому контексті лайка стосується особи, яка саме в такий спосіб здобула певну інформацію.

Якщо слова *дебіл, бляха* в контексті завжди виражають негативне ставлення, то *собацюра, щенюк*, навпаки, можуть набувати і позитивної конотації: “... ви славні, великі хлопці, я віддам усе золото земне за один-єдиний рядок будь-кого з вас, за це щастя – брести з вами майже наосліп крізь вогке середньовіччя з одної кнайпи до другої в супроводі цього чемного юнака, забув, як він називається, але добре вихований, *щенюк*...” [1, 54]. У цьому випадку ми можемо спостерігати зміну оцінних “полюсів”: негативне – позитивне. Саме таке протиставлення “високий – низький”, компоненти якого можуть мінятися місцями, становить одну з особливостей постмодернізму.

Другу групу складають лайливі словосполучення, які можна поділити на нестійкі та стійкі. Нестійкі звороти відзначаються тим, що можуть змінювати свій склад, наприклад, у лайці *старий цане*, замість компонента *старий*, легко вживається інший: *дурний цане*.

Стойкі лайливі словосполучення мають усталену форму: *шляк би тебе трафив, най би його нагла кров залляла, курва мама*: “– Овва! – всміхнувся Мартофляк. – Ти – добрий товариш. Вірний. Я хочу випити за тебе, Марто, вип’єм за Хому. Щоб він швидше женився, *най би його нагла кров залляла!*” [1, 106]. На наш погляд, проаналізовані словосполучення вкотре вказують на те, що події, описані автором, пов’язані із Західною Україною.

Безперечно, будь-яка лайка відчутно підсилює емотивне навантаження висловлення. В окремих випадках власне лайливі лексеми використано з метою характеристики літературного напрямку: “Ти можеш скільки завгодно оперувати своїм *йо...* задроченим фрейдизмом, але ти не дійдеш до суті Антонича, хоч би *всрався!*”. Мабуть, устами Мартофляка автор виражає негативне ставлення до певних підходів, які в наш час набули особливого поширення у сфері інтерпретації художньої творчості ще й тому, що тривалий час не вписувались у парадигму комуністичної ідеології і методології. Однак ці протилежні напрямки на зразок фрейдизму, набуваючи ознак обов’язкових засад аналізу будь-яких художніх текстів, виявляють тенденцію поступово перетворитись у нав’язливі стереотипні постулати. Вони також неприйнятні з постмодерного погляду, тому ця тенденція викликає таке гостре негативне ставлення в аналізованих творах Ю. Андруховича.

Часто в досліджуваних текстах використано лайливі одиниці, які не стосуються певної особи (*йоханий бабай, к бісовій матері, б(...)ська країна, холера ясна*):

- Я тобі заздрю, старий, – сказав.
- Це гарно, але чому, *холера ясна*?
- Ти щасливий чоловік” [1, 106]

або “І не злетіти *к бісовій матері* з цієї полиці, на якій завершую свою невдалу доволасвітню подорож” [1, 246]. Ці лайливі сполуки не мають на меті образити людину, а є виплеском негативних емоцій того, хто говорить, тому містять в собі вказівку на емоційний стан мовця (роздратованість, злість, неприязнь). Однак негативні емоції – це єдиний привід для вживання лайливої лексики. Основне призначення її – зневажити, принизити, зачепити “за живе” того, кому адресується лайка. Виняток складають хіба що лайливі одиниці на зразок *диявол, чорт* при їх використанні в несподіваних неприємних ситуаціях.

Як бачимо, в аналізованих текстах Ю. Андруховича вжито різні типи лайливих конструкцій, прагматичне навантаження яких відповідає їх структурі та функціональним особливостям. Вжиті вони з метою правдивого зображення постколоніальної дійсності.

Проведений аналіз є однією із спроб простежити певний зв’язок між уживанням нелітературної лексики в художньому тексті з особливостями українського постмодернізму. Це дасть змогу поглибити знання про мовні особливості (вживання ненормативних лексичних одиниць) творів цього літературного напрямку. Тому вважаємо подібні дослідження перспективними.

Список використаних джерел

1. Андрухович Ю. Рекреації. Романи / Ю. Андрухович. – К.: Час, 1997. – 287 с.

2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 2-е изд., испр. – 896 с.
3. Гнатюк О. Авантюрный роман // Ю. Андрухович. Рекреация. Романы / О. Гнатюк. – К.: Час, 1997. – С. 10-27.
4. Петрищева Е. Стилистически окрашенная лексика русского языка / Е. Петрищева. – М.: Наука, 1984. – 222 с.
5. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Гол. ред. укр. рад. енцикл., 1977. – 776 с.
6. Савицька Л. Слово про мову // Дивослово. – 2003. – №1. – С. 20-23.

Summary. The article is devoted to the analyses of the opprobrious lexicon in Ukrainian prose literature. The opprobrious units of lexicon, different in structure and functions, were studied in the works of Y. Andrukhovych. The stylistic motivation of the usage of opprobrious words and combinations of words was revealed in the prose works of the author.

Key words: opprobrious lexicon, negatively estimated names, opprobrious word combinations, opprobrious motivation, Y. Andrukhovych.

УДК 811.111.'37'38

В.І. Остапенко

СТИЛІСТИЧНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНОГО ПОЛЯ “LANDSCAPE” (“SEASCAPE”) В МОРСЬКИХ РОМАНАХ ДЖ.КОНРАДА

В статті досліджуються особливості стилістичного функціонування лексико-тематичного угруповання “Landscape” в англomовних морських романах “Lord Jim” і “Typhoon” Дж. Конрада, англійського письменника польського походження.

Ключові слова: лексико-тематичне поле, лексична структура роману, троп, метафора, епітет, образне порівняння, художній образ.

Кожному мовному елементу літературного твору властивий художній зміст, у чому проявляється єдність форми й змісту самого твору. У тексті художнього твору слова набувають особливого значення, створюючи певні індивідуально-експресивні відтінки та формуючи неповторність цього виду мистецтва.

Мова художнього твору є ідіолектом письменника, вивчення якого завжди надає дослідникам матеріал для аналізу системності лексики. Слово як основна одиниця мови характеризується такими функціями: номінативною, сигніфікативною, парадигматичною, синтагматичною, комунікативною, естетичною, художньо-стилістичною з усіма властивими їй емоційними та експресивно-образними компонентами, які реалізуються в мовленні та ним зумовлюються.

Виділення та аналіз семантично близьких розрядів слів постійно привертало увагу багатьох науковців. Опис і трактування лексичних об'єднань передбачає, насамперед, виявлення системи смислових відношень між словами. В. Банкевич [2] і Ф. Бацевич [3] узагальнили основні теоретичні положення виділення та опису семантично близьких розрядів слів для встановлення їхніх системних зв'язків, з метою вживання вихідних термінів. Ми дотримуємось концепції І. Арнольд, В. Банкевича, Ф. Бацевича стосовно класифікації слів за методом тематичного опису, у якому користуватимемось категоріями лексико-тематичне поле (ЛТП), лексико-тематична група (ЛТГ), підгрупа/підклас. Лексико-тематичне поле – є об'єднанням слів за логіко-понятійним принципом. Це класифікація предметів та явищ поєднаних однією типовою ситуацією чи темою (ЛТП “пейзаж”). ЛТГ – це функціонально-інваріантна група лексичних одиниць, які відображають певну ділянку реальної дійсності, мають переважно денотативний тип значення й виділені за спільністю відносних сем, що мають значні семантичні відстані між собою й вершиною групи, пов'язані переважно родо-видовими стосунками й належать до однієї частини мови. Слова в одній ТГ об'єднуються загальною родо-видовою функцією (ЛТГ “небо”, “вода”, земля” та ін.), які складають основні ЛТ одиниці опису пейзажів. Тобто, тематичний ряд включає групу слів і виразів, об'єднаних спільністю предметно-логічного змісту (тобто денотативною спільністю). Такий підхід дозволяє виділити найбільш суттєві й характерні